

повеља

Часопис за књижевност,
уметност и културу

2 2024

Година LIV

Стеван Јовићевић

СВЕТЛА КЊИЖЕВНЕ ИСТИНЕ

Весна Тријић, *Књижевност између политике и културе: Бранимир Шћејановић и Данило Киш*, Андрићев институт, 2023.

Монографија Весне Тријић *Књижевност између политике и културе: Бранимир Шћејановић и Данило Киш*, књига је на коју српска култура чека безмало пола века. „Афера Киш”, која је овде означена као „преломан догађај у историји српске књижевности друге половине 20. века”, премда не би требало заборавити ни допринос Зорана Мишића афирмацији модерне поезије педесетих година, до сада ипак није била аналитички подробно и објективно протумачена. Главни предмет књиге, то одмах треба рећи, није „афера Киш”, него компаративно проучавање репрезентативних текстова двојице писаца чији опуси, према речима ауторке, представљају „две релевантне могућности српске литературе истог књижевноисторијског раздобља”. Штавише, посвећено јој је само прво од четири поглавља. Међутим, будући да су посреди писци који већ деценијама уназад имају потпуно различит третман у домаћој критици, као и да је томе допринела управо полемика која се повела око аутентичности Кишове збирке приповедака *Гробница за Бориса Давидовича* (1976), Весна Тријић је, како би своју тезу о релевантности оба стваралачка опуса уопште научно легитимисала, најпре морала озбиљно да се посвети расветљавању афере из угла културне политике, културне историје, поезије, па и међусобних односа појединих учесника.

То расветљавање, изведено уз консултовање опсежне и изнад свега разнолике секундарне грађе, имало је за циљ три ствари: да се ослика вишегодишња културнополитичка атмосфера која је афери претходила и која је, до извесне мере, њоме требало да буде и окончана; затим, да се прегледно, поштујући хронологију збивања, истакну водећи актери

и кључни моменти који су тај немили догађај обележили; и коначно, да се на темељу развоја „књижевног (не)пријатељства” Шћепановића и Киша укаже на до данас осетне резултате произведене афером.

Када је о првој ставки реч, истраживачко ураћање Весне Тријић у књижевни живот шездесетих година, када стасавају и Шћепановић и Киш, показује да разлоге њиховог сукоба не треба тражити ни у политици ни у политици. Као што ће то потом ауторкиним интерпретацијама бити потврђено, обојица писаца припадала су истој поетичкој оријентацији, која је упориште имала превасходно у француској књижевности и била препознатљива по високом степену естетизације текста. Штавише, њихово дело су већ и наши најзначајнији оновремени писци и проучаваоци књижевности подводили под исти оквир – „естетизма” а не „реализма”. Неки од њих су таквом поетичком опредељењу замерали неутврђеност у националној традицији, али Шћепановићу су, како Весна Тријић примећује, углавном давали предност у односу на Киша, вероватно зато што је његова књижевност била пријемчивија: мање експериментална у погледу форме, она је била ближа ономе што су у наступајућим годинама доносили стварносна проза и филмови црног таласа.

С друге стране, Шћепановић и Киш ни у строго политичком смислу нису могли да буду супарници. На основу података које Весна Тријић наводи јасно је да жустре књижевне полемике вођене током шездесетих и седамдесетих година нису биле знак правог и плодносног културног дијалога, него одраз унутарпартијских разрачунавања чији су прозападно или пак конзервативно оријентисани подстрекачи најчешће остајали у сенци. У том погледу, једно од ауторкиних најдрагоценијих открића везано је за разлоге због којих су се на мети Кишове оштре критике нашли баш Драган М. Јеремић и Бранимир Шћепановић, који нису били истински инспиратори афере. Они, дакле, нису били битни по себи, већ по ономе што, како Весна Тријић сјајно запажа, тада оличавају на књижевној сцени. *Час анашомије*, који није писан изван радара Комунистичке партије, требало је да разобличи све културнополитичке мањкавости у раду Удружења књижевника Србије, чији је вишегодишњи председник био управо угледни универзитетски професор Драган М. Јеремић, Кишов најљући противник у полемици. Испоставиће се да је ударање на Бранимира Шћепановића, писца чији је опус био репрезентативан за Јеремићев естетички и књижевнокритички укус, заправо било много личније природе; Кишу је по свој прилици интимно сметао готово метеорски успех који је својим књижевним делима и сценаријима Шћепановић постигао у земљи и иностранству.

Пажљиво пратећи одвијање „афере Киш”, Весна Тријић се, с обзиром на тему свог научног истраживања, посебно задржава на *Часу анашо-*

мије, који је највише допринео скрајнутости Шћепановићевог опуса. Текстом „Дупли гулаш за Бранимира Шћепановића”, који представља увредљиву интерпретацију изванредне и светски познате Шћепановићеве новеле „Смрт господина Голуже”, и којим се озбиљно и академски честито до сада бавила једино Јасмина Ахметагић, нанета је једна од највећих неправди у новијој историји јужнословенских књижевности. Етикетајући без иједног доказа свог некадашњег пријатеља за покретача хајке на њега, Киш је покушао да Шћепановића у потпуности деградира не само на књижевном него и на људском плану.

Вишедеценијско академско прећуткивање значаја Бранимира Шћепановића за српску књижевност било је резултат илузије да је Киш, издвајајући поменућу новелу као репрезентативан пример, успео да на чисто књижевнотеоријском плану докаже безвредност Шћепановићевог опуса у целини. Развејати ту илузију није било нимало лако, поглавито ако се има у виду наратив који је Киш исконструисао и чак у више наврата литерарно уобличавао, а у којем је, како то Весна Тријић каже, реч о Шћепановићу као „неталентованом и нечасном човеку који се преварама служи како би постао писац и помогао се славе”. Тај наратив поглавито је учврстио хрватски књижевник Предраг Матвејевић, који је Шћепановића називао примитивцем што тргује књижевним наградама, иако је у питању писац који је, ако се изузме угледно признање „Борисав Станковић”, додељено Шћепановићу тек 2019. године, био награђен једино Октобарском наградом.

Уверљиви и брижљиво изведени књижевноаналитички судови Весне Тријић поуздано сведоче о томе да је Кишово тумачење новеле „Смрт господина Голуже” – и у кључу реалистичке, деветнаестовековне традиције, и у кључу популарних филмских и књижевних жанрова – било „хотимично погрешно”. Киш не увиђа или, пре ће бити, тенденциозно занемарује пародијско-иронијски смисао поступка мешања различитих жанровских модела у новели, притом тврдећи да се Шћепановић таквим кичем служи у недостатку литерарних компетенција и популистичкој тежњи, само осредњим духовима својственој, за брзометном славом. Мада тобоже заступа технику помног читања (*close reading*), протагонисту приче тумачи из перспективе пишчевих особина и склоности, грешећи се тако о нека од основних начела ваљане књижевне критике. Његов догматски рационализам, којем у заслугу ипак треба приписати извесне примедбе стилистичке природе, остао је слеп за неухватљиве и логиком необјашњиве мотивационе склопове што осцилују између реалистичког и фантастичког поретка.

Књига Весне Тријић, разуме се, није против Данила Киша, али против оваквог његовог геста свакако јесте. Демонстрирању књижевног талента Бранимира Шћепановића, које ће у њој потом уследити, на-

просто је – културноисторијског аспекта студије ради – морао да претходи осврт на текст због којег је Шћепановић толико дуго потиснут на маргину. Резултати ауторкиног проблематизовања „Дуплог гулаша” у знаку су поражавајуће чињенице да су бројне генерације проучава-лаца српске књижевности формирале свој поглед на један посве уника-тан литерарни опус искључиво на основу онога што је, као израз свог дубоко *лично* мишљења о њему, мање или више експлицитно истакао Киш. Идолопоклонички однос према њему као неправедно оптуженом писцу најчешће је подразумевао и некритичко прихватање његових ста-вова. Док је Кишова књижевна репутација деценијама уназад неупитна, Бранимир Шћепановић је, барем када је о академској јавности реч, скоро сасвим потонуо у заборав још када се, недуго након полемике, повукао из књижевног живота. У том смислу, враћајући његово дело у жижу интересовања, ауторка овим храбрим истраживачким подухва-том утире пут који води исправљању једне озбиљне неправде.

Монографија Весне Тријић је, исто тако, доказ да је Киш био у криву и када је, дискредитујући Шћепановића, унапред отписао компетенцију свим његовим будућим проучаваоцима. О ауторкином непорецивом научном кредибилитету нарочито сведоче преостала три поглавља књиге, која се састоје од прворазредних анализа текстова двојице пи-саца. Оне су не само магистралан и у много чему пионирски прилог тумачењу Шћепановићевог опуса – што је због скромније грађе која о писцу постоји донекле и могло да се очекује – него и теоријски инвен-тивне интерпретације Кишовог дела, о којем је толико много писано. Водећи се уверењем да је инертност кишологије последица прекомер-ног уважавања онога што је писац говорио и писао о својој литератури, ауторкино ширење хоризоната интерпретације одвија се управо на трагу одмереног дистанцирања од Кишових аутопоетичких ставова.

Поетичку сродност Шћепановића и Киша Весна Тријић установ-љује компаративним сагледавањем неких од њихових структурно најзахтевнијих и естетски најуспелијих текстова: прича „Погубљење грофа Естерхазија” и „Смрт господина Голуже”, затим романа *Пешча-ник* и *Усћа јуна земље*, те најпосле опет прича „Игра”, „Огледало не-познатог” и „Оно друго време”. Тако, рецимо, занимљивом упоредном анализом приповедака „Смрт господина Голуже” и „Погубљење грофа Естерхазија”, сличних по теми погубљења јунака и иронијско-паро-дијском регистру оствареном преплитањем жанровских конвенција, ауторка, поред осталог, показује да је Киш замерао Шћепановићу ствари које је у поетичком смислу и сам практиковао, док у осталим причама, укључујући и приповедну збирку *Гробница за Бориса Дави-довича*, испитује присуство и значај метафизичких тема: предестина-ције, вечног враћања и спиритуалности. Ваља напоменути и то да

ауторка приликом тумачења појединачног текста ниједнога тренутка не испушта из вида целину пишчевога опуса.

Окосницу студије несумњиво представља интерпретација најбољих и уједно најкомплекснијих романа двојице писаца, која заузима читаву половину књиге. Минуциозно тумачење романа *Пешичаник* и *Усџа љуна земље*, дела која на различит начин репрезентују отклон од традиционалних наративних модела и којима је превасходно заједничко експериментисање формом, резултује увидима типолошке природе: док су у *Пешичанику* евидентнији утицаји француског новог романа, историје и музике, дотле Шћепановићев роман проблематизује сâмо човеково постојање и више дугује егзистенцијализму и филму. Притом је смењивање интерпретативних деоница везаних за *Пешичаник* и *Усџа љуна земље* реализовано крајње домишљато: оно као да прати принцип по којем су ти романи композиционо и, уопште, формално-технички устројени.

Наратолошка анализа текстова, на коју се Весна Тријић, методолошки гледано, најдоследније ослања, спроведена је врло умесно. Наиме, када испитује ко, зашто и како говори, или пак када расветљава време-просторне релације и симболичке слојеве у тексту, ауторка, што је врло важно, књижевна дела не користи као полигон за проверу одређених теоријских решења, већ се теоријом користи искључиво у сврху ефективнијег допирања до густих мрежа значења. Уз хвале вредне закључке изведене посредством наратологије, посебно треба издвојити и кинематографско читање *Усџа љуних земље*, у оквиру којег открива драгоцене филмске изворе пишчеве инспирације. Пројављујући Шћепановића као писца који унутар српске књижевности уводи или, у најмању руку, динамизује одређене приповедне технике које у светској литератури свакако постоје, а у првом реду се тичу комбинаторичке имагинације и фантастичких парадигми, она показује да он ни по надарености ни по књижевноуметничким квалитетима свог обимом невеликог опуса не заостаје за Кишом, чије високе литерарне домете ауторка изнова потврђује.

Доводећи Шћепановићев опус у непосредни дотицај са делом једног увелико канонизованог писца, Весна Тријић је направила важан корак ка његовој реактуелизацији. Први такав корак је у новије време, то се не сме заборавити, начинио Мило Ломпар написавши обиман предговор за изабрану прозу Бранимира Шћепановића штампану 2015. године у издању Српске књижевне задруге.

Пишући једноставним и бритким стилем, акрибично и научно поздано, ауторка успева да остане академски уздржана и не заузме страну. Желећи да говори једино о фактима – историјским и књижевнонаучним – она показује да истицање вредности једног аутора не мора и не треба да значи игнорисање другог; да признавањем вред-

ности Кишовог стваралачког поступка не мора бити признат сваки његов лични став, као и обрнуто: да признавање значаја Бранимира Шћепановића за историју модерне српске књижевности не треба да води оспоравању Киша какво су заговарали они који су на његов опус гледали мање благонаклоно него на Шћепановићев. Разуме се, за оне који упркос чињеницама не одустају од слепог веровања у све што је Киш изрекао о себи и другима – а таквих ни данас није мало – ова књига свакако ће бити кост у грлу. Напоследку, узимајући у обзир да већина данашњих прилога тумачењу књижевности мало шта може истински да помери у култури, треба рећи да појављивање монографије Весне Тријић одиста представља значајан датум за нашу науку.